

УДК 811'367.7-112.2-161.2

ОБСТАВИНИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ОДНОРАЗОВОСТІ ДІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

Смерчинська О. В.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено обставини часу та обставини міри і ступеня, що можуть сприяти вираженню семантики граничної одноразової дії в українській та німецькій мовах. Загалом виділено чотири групи таких обставин у двох порівнюваних мовах та з'ясовано їх роль у вираженні значення одноразовості дії. Дослідження проведено на основі аналізу творів художньої літератури та їх перекладів.

Ключові слова: акціональна семантика, одноразовість дії, доконаність дії, граничність.

Smerechynska O. V. Adverbials as means of expressing of the singularity of an action (in Ukrainian and German). The article deals with adverbials and adverbial phrases of time and of manner that can be used by expressing the semantics of a telic singular action in Ukrainian and German. Four groups of such adverbials are distinguished in this article. They are describing: 1) the "definite iteration" of an action; 2) the definite time when an action happened; 3) the abruptness of an action; 4) the temporal ambiguity of an action. The investigation is based on the analysis of novels by German and Ukrainian writers and their translations.

The results of our investigation show that the meaning of telic singular action is expressed in German and Ukrainian languages mostly with the help of adverbials and adverbial phrases that denote the definite time when the particular action happened or the definite iteration of this action. Not so many examples were found where the semantics of singularity of an action was expressed with the help of adverbials and adverbial phrases that denote the temporal ambiguity of the action or the abruptness of the action. The conducted analysis indicates that the adverbials and adverbial phrases have the greater influence on expressing the semantics of singularity of an action in German than in Ukrainian. While in Ukrainian adverbials and adverbial phrases mostly just emphasize the meaning of singularity in a perfective verb, with the help of such adverbials German atelic verbs can describe telic singular actions. On the basis of conducted research we consider adverbials and adverbial phrases to be on peripheries of the functional-semantic microfields of singularity of an action in both languages.

Key words: actional semantics, singularity of an action, perfectivity of an action, telicity.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження аспектуальної та акціональної семантики актуальні в лінгвістиці ще з початку ХХ ст. Останнім часом все більша потреба виникає в контрастивних дослідженнях цієї тематики, зокрема мов із різним набором граматичних категорій. З огляду на це цікаве порівняння української мови, що має граматичну категорію виду, та німецької мови, яка належить до неаспектуальних мов. Для визначення ролі різнорівневих засобів при вираженні аспектуальної/акціональної семантики у зіставлюваних мовах порівнюємо функціонально-семантичні поля граничності дії, до складу яких входять зокрема і мікрополя одноразовості дії. Понятійна категорія одноразовості дії тісно пов'язана із категорією граничності дії (прагнення певної дії до межі або ж досягнення дією межі), оскільки багаторазовість у всіх випадках, крім визначеної кількості повторень дії, унеможлиблює розуміння певної дії як граничної. При цьому у слов'янських мовах, зокрема і в українській, одноразовість зраховують до основних характеристик доконаного виду [пор. 8, 88]. Понятійна категорія одноразовості дії включає в себе передусім одноактність дії, тобто неподільність певної дії на менші акти, які можна було б назвати тим самим дієсловом [3, 13]. Дієслова, належні до цього роду дієслівної дії (РДД), називають ще семельфактивами [3, 13; 12, 181; 13, 545], або моментативами [9, 20]. Загалом для понятійної категорії одноразо-

вості дії характерні такі семи: граничність дії; одноразовість дії; цілісність дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні відомо низку зіставних досліджень акціональної/аспектуальної семантики. Так, проблему контрастивного вираження акціональної/аспектуальної семантики у польській та німецькій мовах порушували Т. Чарнецькі, У. Енгель, М. Гулавська [6; 7; 8]. Т. М. Струк порівнювала німецьку та українську мови на предмет здатності експлікувати аспектуальну семантику [10; 11]. Обставини як виразники аспектних фаз дії, а саме початку, середини та кінця дії, в німецькій мові досліджувала Є. Г. Булигіна [2].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає в аналізі обставин, що сприяють вираженню семантики одноразовості дії в українській та німецькій мовах. До завдань статті зараховуємо: 1) виокремлення обставин, що можуть вказувати на одноразовість дії у зіставлюваних мовах; 2) визначення ролі виокремлених обставин при вираженні семантики одноразовості дії в обох мовах. Дослідження проводиться на основі аналізу творів художньої літератури: Ф. Кафка "Amerika", В. Шлінк "Der Vorleser", Л. Дереш «Поклоніння ящірці» та їх перекладів на українську та німецьку мови відповідно.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цій статті розглянемо вплив як обставин часу, так і обставин міри і ступеня на вираження семантики

одноразовості дії, а саме на конкретно-фактичне розуміння певної дії, в українській та німецькій мовах. Загалом такі обставини можуть вказувати на: 1) «визначену повторюваність» дії [4, 10–11]; 2) конкретний час, коли відбулася дія; 3) раптовість дії; 4) часову невизначеність.

Визначену повторюваність дії в обох мовах експлікують як обставини міри і ступеня (напр., *раз, разок / einmal, mal*), так і обставини часу (напр., *одного разу, вперше, востаннє / zum ersten Mal, das erste Mal, erstmals*). В українській мові такі обставини підсилюють семантику одноразовості дії з дієсловами, належними до однократного РДД, та наголошують на одноразовості виконання певної дії одночасно з дієсловами доконаного виду (ДВ), що не належать до цього роду дії. При цьому «одиночність», одноразовість дії іманентно репрезентовано в семантиці самого дієслова ДВ як одна із характеристик доконаного виду [5, 54]. На противагу цьому в німецькій мові значення граничної одноразовості дії може виражатися за допомогою обставин цієї групи не лише у поєднанні з граничними дієсловами, що відносяться до класів діяльності (Accomplishments) та подій (Achievements), але і з неграничними за своїм інваріантним значенням дієсловами. Так, у прикладі 1 значення одноразовості дії актуалізовано взаємодією граничного дієслова класу подій *erschrecken* із обставиною часу *beim ersten Mal*, яка унеможливає розуміння описаної ситуації як ітеративної, а тому й неграничної. В українському перекладі граничність дії закладено вже в семантиці самого дієслова *налякати* як виразника доконаного виду. Обставина часу *першого разу* вказує на одноразовість і виключає можливість розуміння відповідної ситуації як такої, що повторювалась певну визначену кількість разів.

Інша ситуація постає в прикладі 2, де неграничне дієслово класу дій *drücken* описує коротку одноразову дію через вплив ширшого контексту та обставин *noch einmal* і *vorher*. Обставина *vorher* вказує на те, що дія, позначена дієсловом *drücken*, відбулася перед наступною граничною дією, позначеною дієсловом *loslassen*. Обставина ж ступеня й міри *noch einmal* сигналізує, що відповідна дія відбувалась раніше, а після певної перерви повторилася ще раз. При цьому в українському перекладі відповідного речення семантика одноразовості, одноактності дії виражається лише за допомогою дієслова ДВ *стиснути*.

У прикладі 3 обставина часу *erstmal* вказує на одноразовість дії, позначеної неграничним за своїм інваріантним значенням дієсловом класу дій *sehen*. Ширший контекст вказує на конкретно-фактичне, а не загально-фактичне значення, яке передає відповідне речення. Завдяки цьому дієслово *sehen* експлікує граничну семантику одноразовості моментальної дії [пор. 5, 54–56]. В українському перекладі обставина *вперше* підкреслює значення одноразовості дієслова ДВ із семантикою моментальності дії *побачити*:

(1) <...> *und stieß einen tonlos schluchzenden Schrei aus, der ich beim ersten Mal erschreckte* <...> (19, 34) – <...> *й видавала глухе, гортанне пронизливе схлипування, що першого разу налякало мене* <...> (16, 34)

(2) *Der Oberportier ließ ihn tatsächlich los, drückte aber vorher noch einmal so stark, dass ihm selbst vor Anstrengung die Tränen in die Augen traten* (18, 97) – *Надпорт'є і справді відпустив його, але перед тим ще наостанок так сильно стиснув, що від натуги навіть у нього самого аж виступили сльози* (15, 162)

(3) *Als ich kam, wurde ich zur Leiterin gebracht. Erstmals sah ich sie, eine kleine, dünne Frau mit dunkelblonden Haaren und Brillen* (19, 192) – *Коли я приїхав, мене провели до начальниці. Я вперше побачив її – невеличку худеньку жінку з темно-русими косами і в окулярах* (16, 185)

Обставини, що вказують на конкретний час, коли відбулася певна дія, можна поділити на дві підгрупи: а) обставини часу, що виступають показниками точного часу; б) обставини, що відіграють роль «охоплюючих показників часу» [пор. 5, 168–169].

Обставини першої підгрупи зазначають точний час, коли відбулася певна дія, процес чи подія, що за відсутності спеціальних контекстуальних засобів виключає ітеративне розуміння відповідної ситуації, напр.: *хвилину тому, по хвилі мовчання, рівно о дванадцятій / vor einem Augenblick, nach einiger Minute Schweigens, punkt zwölf* тощо. У поєднанні з дієсловами ДВ в українській мові та граничними дієсловами або граничними лексико-семантичними варіантами дієслів в німецькій мові такі обставини сприяють вираженню семантики одноразовості дії, активуючи конкретно-фактичне значення описаних ситуацій. Граничне дієслово класу подій *merken* у прикладі 4 описує одноразову моментальну дію за рахунок взаємодії з обставиною часу *jetzt erst*, що виконує дійкичну функцію в тексті і визначає конкретний момент в описаній ситуації, коли відбулася згадана дія. В українському перекладі обставина *щойно тепер* активізує конкретно-фактичне значення дієслова ДВ *зауважити*, проте значення одноразовості дії міститься вже в семантиці самого дієслова. У вихідному реченні прикладу 5 українською мовою обставина часу *за десять хвилин* вказує на конкретний час повернення і цим підкреслює одноразовість виконаної дії. У німецькому перекладі цього речення обставина *zehn Minuten später*, взаємодіючи з дієсловом класу діяльності та ширшим контекстом, вказує на час, коли ціль руху була досягнена і, таким чином, усе речення виражає семантику доконаності одноразовості дії:

(4) *Jetzt erst merkte Karl eigentlich, wie der Wasserdampf hinter den Kasten emporstieg* (18, 319) – *Щойно тепер Карл зауважив, як із-за ящиків безперервно валить пара* (15, 241)

(5) *Через десять хвилин Гладкий Хінні повернувся* (14, 143) – *Zehn Minuten später kehrte der Glatte Hippie zurück* (17, 147)

До другої підгрупи належать показники часу, які охоплюють більший період часу, ніж сама тривалість відповідної дії в ширшому значенні цього терміну: *наступного дня, у червні, на вісімнадцятому році / am nächsten Tag, im Juni, im achtzehnten Jahr* та ін. Наведені обставини часу у поєднанні з граничною семантикою дієслів та ширшим контекстом, що не містить показників ітеративності, вказують на одноразовість дії, яка відбулася або має відбутися

[пор. 4, 10–11]. Зокрема, у реченні б дієслово класу діяльностей *holen* під впливом обставини *am selben Tag*, прямого додатка у формі однини та ширшого контексту, який не вказує на повторюваність дії, позначає виконану одноразову дію. В українському перекладі семантика доконаності та одноразовості дії виражається самим дієсловом *викликати*, а обставина часу *того самого дня* уточнює час, коли зазначена дія відбулася. Приклад 7 є уривком з тексту новини, опублікованої в газеті. Такий ширший контекст та обставина *у ніч з суботи на неділю* активізує конкретно-фактичне видове значення дієслова ДВ *зайнятися*, яке передбачає одноразовість дії. У відповідному реченні німецькою мовою контекст газетної новини та обставина часу *in der Nacht auf Sonntag* виступають чинниками, що сприяють вираженню дієсловом класу подій *fangen* одноразової доконаної дії:

(6) *Am selben Tag holte meine Mutter den Arzt, der Gelbsucht diagnostizierte* (19, 7) – *Того самого дня мати викликала лікаря, і він сказав, що в мене жовтяниця* (16, 9)

(7) *У ніч з суботи на неділю зайнялася копичка з сіном, від якої вогонь перекинувся на дерев'яну криївку для пастухів* (14, 185) – *In der Nacht auf Sonntag fing ein Heuschober Feuer, es griff auf einen Hirtenverschlag über* (17, 191)

Обставини часу, що вказують на *раптовість дії* (напр., *несподівано, раптом, зненацька / plötzlich, auf einmal*), сприяють вираженню семантики одноразовості дії, чітко вказуючи на моментальність виконання, початку або завершення певної дії і конкретно визначаючи цей час серед описаних подій у тексті [пор. 1, 7]. Дієслово класу подій *versagen* під впливом обставини часу *plötzlich* описує у прикладі 8 одноразову моментальну дію. Ту саму семантику передано і в українському перекладі через взаємодію дієслова ДВ *відмовити* та обставини *раптом*. Аналогічно й обставина часу *раптово* у прикладі 9 вказує на раптовість та одноразовість дії, позначеної дієсловом ДВ із семантикою результативності *zudrücken*. У німецькому перекладі обставина часу *auf einmal* допускає розуміння описаної ситуації, вираженої в реченні за допомогою результативного предиката *übel werden*, лише як моментальної та одноразової:

(8) *Aber nur allzubald wurde er daran erinnert, denn plötzlich versagten seine Füße* <...> (18, 275) – *Але тим швидше йому про це нагадали, бо раптом у нього відмовили ноги* <...> (15, 226)

(9) *Мене раптово здурило* (14, 105) – *Mir wurde auf einmal übel* (17, 109)

До обставин, що вказують на *часову невизначеність*, уналежнюємо в українській мові *якось, колись, коли-небудь, однієї ночі* тощо, а в німецькій – *irgendwann, eines Nachts, an einem Abend* та ін. Поєднуючись з дієсловами ДВ в українській мові та граничними дієсловами в німецькій мові, такі обставини часу вказують на одноразовість виконаної дії, що сприяє конкретно-фактичному розумінню відповідної ситуації. Так, незважаючи на те, що в прикладі 10 не названо точний час, коли відбулися дії, позначені дієсловами ДВ *прийти* і *сказати*, але саме форми доконаного виду цих дієслів вказують

на одноразовість дій і допускають розуміння обставини *якось* лише як конкретного, хоч і неназваного інтервалу часу в минулому. У відповідному реченні німецькою мовою обставина часу *irgendwann* позначає також конкретний час в минулому і завдяки її взаємодії з граничними дієсловами *kommen* і *verkünden* речення описує одноразові доконані дії. Так само і в прикладі 11 обставина часу *an einem Abend* слугує показником одноразовості дії, позначеної граничним дієсловом *einladen*. За рахунок такої взаємодії речення описує конкретну, повністю виконану дію. Цю ж семантику збережено в українському перекладі, де одноразовість та доконаність дії виражається за допомогою дієслова ДВ *запросити* у поєднанні з обставиною часу *одного вечора*:

(10) <...> *мій старший брат Орест* <...> *якось прийшов додому і сказав, що одружився* (14, 9) – <...> *mein älterer Bruder Orest* <...> *kam irgendwann nach Hause und verkündete, er habe geheiratet* (17, 15)

(11) *An einem Abend habe ich sie eingeladen und für sie gekocht* (19, 60) – *Одного вечора я запросив її до себе і зготував для неї вечерю* (16, 59)

Статистичні дані щодо впливу обставин часу та обставин міри і ступеня на вираження семантики одноразовості дії в українській та німецькій мовах, отримані при аналізі творів художньої літератури, відображено в таблиці 1.

Як засвідчують наведені дані, в українській мові у всіх прикладах йдеться про дієслова ДВ (214 прикладів), де обставини часу виступають чинниками актуалізації конкретно-фактичного значення відповідного дієслова. При цьому найбільше прикладів із вираженою граничною семантикою одноразовості дії виявлено з обставинами, що вказують на конкретний час, коли відбулася дія (125 прикладів). У прикладах німецькою мовою обставини другої групи сприяють вираженню семантики одноразової виконаної дії переважно у взаємодії із граничними дієсловами класів діяльностей або подій (109 прикладів, напр., *zurückbringen, eintreten, erscheinen*), рідше – з неграничними за своїм інваріантним значенням дієсловами класу дій (25 прикладів, напр., *schauen, gehen, denken, sagen*). У прикладах із неграничними дієсловами велику роль відіграють також інші контекстуальні засоби, зокрема прямиий додаток у формі однини чи обставина, що вказує на напрям руху, а також ширший контекст, який не містить показників ітеративності дії. За рахунок взаємодії з такими обставинами та іншими контекстуальними засобами неграничні дієслова позначають граничні дії, вказуючи, що ці дії відбулися один раз у зазначений відповідною обставиною час. На другій позиції щодо кількості прикладів група обставин часу та обставин міри і ступеня, що вказують на визначену повторюваність дії (45 прикладів в українській мові, та 69 – у німецькій мові). Обставини цієї групи найчастіше сприяли вираженню в німецькій мові одноразової граничної дії за допомогою неграничних дієслів (32 приклади), вказуючи лише на один окремих акт відповідних дій. Рідше вираженню семантики одноразовості виконаної дії сприяють обставини, що експлікують часову невизначеність (28 прикладів в українській мові і 17 прикладів в німецькій

**Вплив обставин часу та обставин міри і ступеня
на вираження семантики одноразовості дії в українській та німецькій мовах**

Типи обставин	К-сть прикладів із семантикою одноразовості дії в українській мові	К-сть прикладів із семантикою одноразовості дії в німецькій мові	
		неграничні дієслова	граничні дієслова
1) показники визначеної повторюваності дії (напр., <i>раз, знову, втретє/ einmal, mal, zum ersten Mal</i>)	45	32	37
2) показники конкретного часу	а) показники точного часу (напр., <i>рівно о дванадцятій / punkt zwölf</i>)	10	41
	б) «охоплюючі» показники часу (напр., <i>завтра вранці / morgen früh</i>)	15	68
3) показники раптовості дії (напр., <i>раптом, зненацька / plötzlich, auf einmal</i>)	16	2	10
4) показники часової невизначеності (напр., <i>однієї ночі, якось / eines Nachts, irgendwann</i>)	28	4	13
Усього:	214	66	166

мові) та раптовість дії (у творах українською мовою виявлено 16 прикладів, німецькою – 12).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. На основі отриманих даних відносно розглянутих групи обставин до периферії функціонально-семантичних мікрополів

одноразовості дії у двох мовах, хоча в німецькій мові цей засіб через вагу свого впливу на семантику всього речення знаходиться ближче до центру, ніж в українській. Вважаємо, що роль обставинних слів при вираженні різної акціональної семантики заслуговує на подальше глибоке дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Т. Н. Взаимодействие контекстных средств при выражении аспектуальных значений (на материале современного немецкого языка) : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.663 «Германские языки» / Т. Н. Александрова. – Калинин, 1971. – 25 с.
2. Булыгина Е. Г. Обстоятельства как детерминаторы выражения аспектных фаз действия: начало, середина, конец (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. Г. Булыгина. – Северодвинск, 2006. – 23 с.
3. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1984. – 263 с.
4. Нефёдов В. Д. Влияние обстоятельств внешней и внутренней характеристики действия на аспектологическую тенденцию предельных и неопредельных глаголов в современном немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.663 «Германские языки» / В. Д. Нефёдов. – Калинин, 1968. – 30 с.
5. Падучева Е. В. Семантические исследования; Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
6. Czarnecki T. Aktualität im Polnischen und Deutschen: Bedeutungen und Formen in einer konfrontativen Übersicht / Tomasz Czarnecki. – Gdańsk : Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, 1998. – 210 S.
7. Deutsch-polnische kontrastive Grammatik / von U. Engel [et al.] unter beratender Mitwirkung von J. Czochralski, K. Pisarkowa, A. de Vincenz. In 2 Bde. – Heidelberg : Groos Verlag, 1999. – 1349 S.
8. Guławska M. Aktualität im Polnischen und Deutschen: Eine praktische Untersuchung am Beispiel der Übersetzungen beider Richtungen / Małgorzata Guławska. – München : Otto Sagner, 2000. – 220 S.
9. Lehmann V. Der russische Aspekt. Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik / Volkmar Lehmann. – Wiesbaden : Harrasowitz, 2000. – 32 S.
10. Struk T. Adverbialbestimmung als Differenzierungsmittel beim Ausdruck der aspektuellen Semantik im Deutschen und Ukrainischen / Tetyana Struk // Bayerisch-Ukrainische Germanistentagung an der Ukrainischen Freien Universität München. – Lwiw, 2005. – S. 48–51.
11. Struk T. Ausdrucksmöglichkeiten der aspektuellen Semantik im Ukrainischen und Deutschen / Tetyana Struk // Ukrainisch-Bayerische Germanistentagung an der Universität Lwiw. – Lwiw, 2004. – S. 199–204.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

12. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / Hadumod Bußmann. – Stuttgart : Kröner, 2002. – 783 S.
13. Metzler-Lexikon der Sprache / hrsg. von H. Glück. – Stuttgart; Weimar : Metzler, 1993. – 711 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. Дереш Л. Поклоніння ящірці : Як нищити ангелів / Любко Дереш. – Харків : Фоліо, 2009. – 189 с.
15. Кафка Ф. Зниклий безвісти [Америка] / Франц Кафка. – К. : Критика, 2009. – 279 с.
16. Шлінк Б. Читець / Бернхард Шлінк. – К. : Основи, 2005. – 197 с.
17. Deresch L. Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet / Ljubko Deresch. – Berlin : Suhrkamp, 2006. – 201 S.
18. Кафка Ф. Америка / Franz Kafka. – Х. : Ранок-НТ, 2002. – 336 с.
19. Schlink B. Der Vorleser / Bernhard Schlink. – Zürich : Diogenes, 1997. – 207 S.